

ФАШИЗАМ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ НА ПОЧЕТКУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Познато је да је италијански фашизам још пре него што се потпуно дочепао Албаније отпочео са једном антијугословенском, великоалбанском иредентистичком акцијом.¹ После окупације Албаније, априла 1939, он је неко време био обуставио ову акцију, али је убрзо поново повео један политичко-пропагандистички поход против Југославије, користећи албанске иредентисте. Фашистичка акција довела је тада до југословенско-албанске затегнутости. У свом освајачком походу на Балкану фашизам је користио албанску иреденту да би на Балкану проширио свој утицај, да би одвратио пажњу албанских народних маса од фашистичке окупације, да би угрожавао Југославију и у интересу фашизма изазивао смутње, нереде, интриге — који су били саставни део целокупне политике фашизма.

ИТАЛИЈАНСКА ОКУПАЦИЈА АЛБАНИЈЕ. — Указом од 6. априла 1939. југословенски посланик у Египту, Иван Вукотић постављен је за новог југословенског посланика у Албанији.² Међутим, тада је судбина албанске државе била већ решена. Мусолини је донео одлуку да Албанију, до тада полувазалну државу, потпуно припоји Италији. То је и учињео у априлу 1939. године.³

У Албанији су од пролећа 1939. предузимане фашистичке мере за потпуно потчињавање албанске државе, иако је на сав глас говорено да Албанија задржава унутрашњу аутономију у највећој мери. Југословенски дипломатски представници су слали целе серије извештаја о фашистичким мерама; албанска држава је политички, а затим и економско-административно потпуно припојена италијанској држави.⁴ Посланик Вукотић је јавио да је изведена царинска, економска и монетарна унија.⁵ Албанска вој-

¹ Ж. Аврамовски, *Прилог питању италијанско-албанске иредентистичке пропаганде на Косову и Метохији у време михенске кризе и окупације Албаније*, Ист. гласник 1964, бр. 2—3, 128.

² Време, 7. IV 1939.

³ Ж. Аврамовски, *Италијанска окупација Албаније и држање југословенске Владе*, Ист. гласник 1963. бр. 1.

⁴ Дипломатски архив Државног секретаријата за спољне послове у Београду (скраћено: ДАСИП), Конзуларно-трговинско одељење (скраћено: КТО), 1939, Ф. 13, 233 Ар.

⁵ ДАСИП, КТО 1939, Ф. 12, 232 Ар, 4371. Извештај Вукотића из Тиране од 22. IV 1939.

ска и жандармерија су припојене италијанским организацијама. У мају је посланик известио да фашисти гледају да до краја искористе ситуацију — они грабе за себе све државне атрибуте, преносе на себе вођење свих државних послова, а албанска влада, која је створена и одржавана под фашистичком контролом, просто је из новина дознавала о „својим“ одлукама. Да би стабилизовали своју власт, фашисти су формирали албанску фашистичку странку; ова странка, у италијанским рукама, имала је да контролише и регулише сав албански јавни живот. Током августа — септембра 1939. албанска фашистичка странка је узела контролу заиста над свим секторима политичко-економског живота; албанска фашистичка странка је настојала да контролише живот омладине, просвете, административног особља, трговине. Италијански фашизам је нарочито настојао да придобије албанску омладину за себе. Стари режим Зогуа био је силно омрзнут; албански студенти су у Београду говорили да је „боље да дође и ђаво, него да остане Зогу“.⁶ Током јануара — фебруара 1939, пред крај своје владе, Зогу је прогонио интелегенцију и националисте, ширећи вести да су омладинци у ствари „агенти Коминтерне“. Сада је фашистички режим настојао да задобије националистичко-либерарну омладину. Хиљаде деце и омладинаца послате су на екскурзије у Италију; у Зогуовим вилама отворена су одмаралишта, свуда су држани курсеви италијанског језика и нуђење стипендије за школовање на великим италијанским универзитетима.

Током јула 1939. стали су се из Швајцарске, Француске и Грчке враћати албански емигранти, борци против Зогуовог режима; њима је окупатор давао службе и синекуре, како би показао да је дошло ново доба. Италијански гувернер Албаније, Јакомони, обилазио је земљу; он је 4. јула 1939. посетио Скадар, онда Корчу, Пишкочеју и друге градове, свуда дајући велика обећања и уверавајући локалне главаре у „нову еру“. Италијанска штампа је писала да ће хиљаде италијанских квалификованих радника поћи у Албанију да граде путеве, исушују мочваре. Током јуна—јула саопштено је да се ради наводно о две милијарде лира, који ће доћи у Албанију.

Југословенски генерални конзул из Скадра јављао је да италијански војници, алпинци и берсальери имају засад веома коректно држање.⁷ Из Валоне је конзул извештавао да су италијански војници скромни, у кафанама чак не поручују вино него пију једино лимунаду, завели су ред, мир, никаквих унутрашњих сукоба нема.⁸

⁶ Архив Војноисторијског института у Београду (скраћено: АВИИ), Поп. 17, к. 22,49/3.

⁷ ДАСИП, Фонд Лондонског посланства (скраћено: ЛП), 1939, I—1, 3340. Извештај из Скадра од 26. VII 1939.

⁸ Исто, 1866. Извештај генералног конзула из Валоне од 27. X 1939.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРЕДСТАВНИЦИ У АЛБАНИЈИ. —

Италијанска влада је 26. априла 1939. југословенској влади нотификовала текст новог закона, по коме је италијански краљ узео и албанску круну. То је био и формални крај независности албанске државе. А бивши албански посланик у Београду, Штила, писмом 6. јуна 1939. обавестио је југословенско Министарство спољних послова да је албанско-италијанским уговором сједињена дипломатска служба двеју држава и да албанско посланство у Београду зато престаје са радом почев од 3. јуна 1939. године.⁹

Међутим, окупација Албаније није значила и крај рада страних представника у Албанији. Током маја 1939. у Тирани су још седели посланици енглески, француски, турски, амерички који су живели изоловано, без додира с албанском владом али и без контакта са окупационом командом; немачки посланик је остао као посматрач, бугарски посланик је одмах успоставио пријатељске везе са новим режимом, грчки је посланик ступио у контакт са новом владом, док су румунски и југословенски посланици били по страни. После албанско-италијанског уговора од 3. јуна о унификацији дипломатске службе, сви страни представници добили су ноте да је престао дипломатски имунитет свих оних који су раније политички заступали своје земље у Албанији. Исто тако су ликвидирани и албанска представништва у страним земљама.

Током јула 1939. ликвидирано је албанско посланство у Београду, а исто тако и албански конзулати у Скопљу и Битољу. Енглеска је већ била спремна да своје посланство претвори у генерални конзулат и тиме призна окупацију Албаније. Берлин и Софија су саопштили да ће отворити конзулате уместо посланстава; румунски и грчки посланик су напустили Тирану и оставили по једног секретара. Зато је и југословенска влада 9. августа 1939. донела одлуку да се укида посланство у Тирани и уместо њега отвара генерални конзулат.¹⁰

И док је немачка окупација Прага изазвала највеће узбуђење на западу, окупација Тиране прошла је скоро незапажено. Енглеска дипломатска листа за јули 1939. није више ни садржавала албанско посланство, док је чешки дипломатски представник остао. Италијански отправник послова у Лондону саопштио је да се албански посланик Лек Курти иселио из зграде албанског посланства; албански отправник послова јавио је Форињ Офису да се албанска дипломатија фузионише са италијанском, па је на италијански захтев Енглеска избрисала албанско дипломатско представништво из својих спискова.¹¹ А када је отпочео други светски

⁹ ДАСИП, КТО 1939, ф. 15, 313 Ар. 6170. Извјештај МИД из Београда од 27. VI 1939.

¹⁰ ДАСИП, ЛП, 1939, III—6, 1151. Извјештај МИД из Београда од 24. VIII 1939.

¹¹ ДАСИП, ЛП, 1939, I—1, 797. Извјештај посланства из Лондона од 15. VII 1939.

рат, Енглеска се трудила да избегне сваки сукоб и трвење са Италијом, па је премијер Чемберлен у парламенту објавио да Енглеска отвара генерални конзулат у Драчу.¹² Нови енглески генерални конзул Смит је у новембру постављен и реално; то је изазвало изненађење и негодовање у прозападним круговима Албаније.

Албанија је у Југославији имала сем посланика и два генерална конзула и неколико почасних конзула. У Битољу је од марта 1937. био Џемал Фрашери; од јануара 1939. овде је радио Решат Аслани. У Скопљу је од пролећа 1937. радио Сермет Ђаћули. Од јесени 1934. постављани су и албански почасни конзул, југословенски грађани, пословни људи који су преузели бригу око развоја албанске трговине са Југославијом. Тако је у Сплиту постављен трговац Јерко Боначић, а у Дубровнику капетан Вицко Милош. У Загребу је крајем 1934. Артур Марић, индустријалац, постављен за албанског почасног конзула. У Дубровник је 1938. дошао нови почасни конзул. Захтев албанске владе да се оснује почасни конзул у Котору (који би издавао визе страним туристима) није усвојен. Сва ова служба је током јуна—јула 1939. коначно укинута.

У Албанији су сем посланика била и три југословенска конзулата — Скадар, Валона и Корча.¹³ Сва три конзулата су наравно остала, а поред њих и нови генерални конзулат у Тирани.

„Ни у једној земљи немамо толико представника“, писао је генерални конзул С. Гођевац из Валоне. Међутим, југословенски конзули су били изоловани од света — нити им је ко долазио, нити су сами куда одлазили — нови режим се брижљиво постарао да југословенска представништва одвоји од свих људи у Албанији.¹⁴ У Тирани је сада радио генерални конзул Иван Вукотић кога је ускоро сменио М. Милчић, у Корчи је радио генерални конзул Фр. Мариновић, у Валони С. Гођевац па Радосав Митровић. У Скадру је радио генерални конзул Сретен Стојковић, а од пролећа 1940. Божидар Стојановић.

ФАШИСТИЧКЕ ВОЈНЕ МЕРЕ. — Југословенски војни изасланик је у мају 1939. извештавао да је у Албанији око 70.000 италијанских војника. Граде се путеви, аеродроми, многобројни албански радници ужурбано модернизују друмове Скадар — Пука — Кукус, Тирана — Бурељ — Пишкопеја, Санти Кваранти — Билиште. Албанско министарство грађевина добило је велика средства за даљу изградњу комуникација. Наравно, рад на путевима од приморја ка унутрашњости, према југословенској граници, није баш одушевљавао југословенске посматраче. У мају 1939.

¹² ДАСИП, ЛП, 1939, I, Ка—13, 1752. Извештај из Лондона од 3. XI 1939.

¹³ ДАСИП, КТО, 1931, Ф. 2, Ар. 2.

¹⁴ ДАСИП, ЛП, 1939, I—1, 1886. Извештај генералног конзула из Валоне од 27. X 1939.

у Београду се истицало да у Албанији има 120.000 италијанских војника и да фашистички официри стоје у вези са ВМРО-ом и усташама.¹⁵

У јуну 1939. дошао је у Албанију маршал Бадоло. Он је 20 јуна у Тирани одржао параду италијанских трупа и показао снажну механизацију. Обишао је гарнизоне и уверио се да владају ред и мир.

Из Валоне је генерални конзул у јулу 1939. известио да се гради велика помрска база у Паша-Лиману. У августу су у јужну Албанију стизали италијански војни техничари и ратни материјал. Према Грчкој је било концентрисано пет дивизија. По извештају југословенског генералног конзула, италијанска команда је после лаког успеха у Албанији била уверена да ће и против осталих балканских земаља моћи постићи лаке успехе. За окупациону команду — на Балкану су живели мали народи. ништавни, завађени примитивци, који нису значили ништа. Балканци једино имају личну храброст, али то за италијанску команду није уопште важан фактор — техника решава све, а храброст балканског војника према механизованом италијанском војнику не може имати баш никаквог значаја.¹⁶

За потребе италијанских трупа требало је много хране, сена, дрвета и другог материјала, који је раније делимично увозен из Југославије. Зато су са албанске стране поведени преговори о обнови трговине.

Већ децембра 1938. Зогу је био затворио албанско-југословенску границу од ушћа Бојане до Дебра, под изговором да се спречава ширење сточних болести. Ова Зогуова мера имала је да обустави погранични промет и да олакша спровођење неких албанских планова.¹⁷ Нова албанска, у ствари окупациона влада, одмах је дигла ову забрану преласка границе. Албанско погранично становништво опет је могло да набавља жито у малограничном промету.¹⁸ Међутим, нови албанско-италијански девизни прописи опет су довели трговину у кризу. Албански увозници нису могли плаћати своје дугове. Зато се већ током маја—јуна 1939. дискутовало о увођењу клиринга у југословенско-албанску трговину.¹⁹

Велика потрошња меса брзо је изазвала поскупљење стоке у земљи. Албански трговци су морали да преговарају о набавци

¹⁵ Државни архив у Будимпешти, Министарство иностраних послова (Országos levéltár, Külügyi miniszterium, скраћено OL Kűm), pol. 16/25, 3065. Извештај мађарског посланика из Београда од 27. V 1939.

¹⁶ ДАСИП, ЛП 1939, I—1, 1886. Извештај из Валоне од 27. X 1939.

¹⁷ ДАСИП, КТО, 1939, Ф. 3, 117 Ар, 3747. Извештај Об. одељења Гл. генералштаба из Београда од 31. III 1939.

¹⁸ ДАСИП, КТО, 1939, Ф. 10, 228 Ар, I, 4290. Извештај Министарства трговине из Београда од 25. IV 1939.

¹⁹ ДАСИП, КТО, 1939, Ф. 10, 228 Ар, I, 5107, 5519. Извештаји из Тиране од 20. V и из Сжадра од 3. VI 1939.

стоке из Југославије.²⁰ У јесен 1939. већ су поједини југословенски извозници слали стоку за Албанију. Из Битоља је фирма Б. Јовановић лиферовала сено за италијанске трупе.²¹ У исто време се помишљало и на лиферовање грађевинског дрвета и цемента. Овај материјал је из Италије стизао у великим количинама и служио је за форсирану изградњу касарни, аеродрома, путева.

Италијанска команда је већ у јуну 1939. саопштила да ће ускоро позвати регруте годишта 1919. У јесен 1939. албанска војска је реорганизована и имала је да служи фашистичким потребама. Фашистичка странка, војска и администрација биле су албанске, али под све јачом италијанском контролом; отпочело је и уписивање народа у фашистичку милицију.

ИРЕДЕНТА. — Мусолини је 14. фебруара 1939. причао Ђану да фашизам ради као сипа: замути воду, па онда лови у мутном и нико не зна шта се спрема.²² Али је акција на организовању албанске иреденте била стална и веома адекватна овом основном „стилу рада“ фашизма. Мусолини је имао праву фобију и опсеисију према Југославији: увек је желео да је савлада, разбије, да присваја њене делове, а ако то није могао, настојао је да је привуче, ако може прво за пријатеља, па после за сателита. Албанска иредента са паролом „Косово“ имала је да му служи за притисак и учину. О томе је он говорио маја 1939. и затим стално. У Риму је јуна 1939. чак отворен и биро за организовање албанског иредентистичког покрета. Ђано је стално смерао да „својој“ Албанији припоји Чамурију, Косово. Иредентистичка пропаганда је Ђану служила као фашистички „нож у кичму Југославије“ и наравно — као опијум за албанске масе.

Током априла 1939. италијанска окупациона управа није предузимала никакву иредентистичку пропаганду нити је помагала некадашње „косоваре“. Фашизам је хтео да прво консолидује своју власт у Албанији. Наиме, окупација није наишла ни на какво одушевљење, него отпор и противљење народних маса. Припадници албанске мањине у Југославији су током априла 1939. изражавали своје огорчење због окупације и спремно се одазвали војној обавези као лојани грађани.²³

Помоћник југословенског министра спољних послова Смиљанић говорио је да је београдска влада била „лојална према Риму“ у данима окупације Албаније јер је постојао споразум да ће Италија обезбедити своје „јадранске интересе“ у Албанији, док ће Београду дати „балканске гаранције“, тј. да неће користити албанску иреденту.²⁴ Али убрзо се видјело да ће фашистички управљачи наставити Зогуову политику и иреденту спровести са великим жаром.

²⁰ Исто, 5161. Извештај из Скадра од 18. V 1939.

²¹ Исто, 10115. Извештај генералног конзула из Корче од 10. XI 1939.

²² Dnevnik grofa Ciana, Zagreb 1948, 41, 42.

²³ АВИИ, Поп. 16, к. 6, 19/2.

²⁴ OL, Küm, 16/27, 2336. Извештај посланства из Београда од 20. IV 1939.

Албански зогуистички посланик је почетком 1939. године говорио свом мађарском колеги у Београду да постоји нада да ће се наводних милион припадника мањине моћи припојити Албаније.²⁵ Када је Ђано мађарском посланику у Риму говорио о будућој окупацији Албанији, он је истицао да је само фашизам бранио Зогуа од албанског народног гнева, а да је Зогу ипак хтео да води иреденту против Југославије и увуче Италију у балканске сукобе. Зогу је заиста мађарском посланику у Риму, Виланију, причао да је „основна ствар“ заузети Косово.²⁶

Фашистичка пропаганда је брзо стала деловати: већ у јуну су фашистички агенти ширили гласине да је „у Албанији боље него у Југославији“.²⁷ А током јуна 1939. отпочела је опет акција око организовања иредентистичке пропаганде у Албанији.

Маршал Бадолџо је у Скадру говорио да ће „Албанија бити повећана“. И италијански министар просвете је приликом посете Корчи, јуна 1939, изјављивао да се може очекивати „повећање Албаније“. Током јула већ су организоване групе косовара и качака за упад у Југославију: Било је сукоба и чаркања 30 јуна и 1. јула 1939. а агенти су прелазили границу и препричавали говор италијанског министра просвете. Неколико албанских јавних радника пребегло је из Југославије и у Албанији повело иредентистичку пропаганду.

Овај нови правац се јасно запазио приликом посете италијанског министра спољних послова грофа Ђана. Он је приспео 19. августа 1939. и настојао да се прикаже као „заштитник и добротинитељ“. Приликом отварања новог водовода у Тирани одржао је говор тирански префект, у присуству Ђановом. Он је отворено затражио анексију југословенских територија, а присутни су скандирали: „Косово, Чамурија“. Ђано је саопштио да ће у догледно време Италија омогућити да се створи велика Албанија. Овом су приликом први пут јавно изнесене иредентистичке паролe, натписи, карте, транспаренти. Албанска штампа, међутим, није пренела иредентистички пасус из Ђановог говора — фашизам је још наступао опрезно. Ипак, упади качака током августа 1939. били су несумњива индикација да фашистичка управа има планова на овом сектору. Током септембра 1939. нарочито је развијана акција према тадашњој Зетској бановини, где су италијански агенти настојали да изазову „проиталијанско расположење“. Косовари су показивали активност према Вардарској бановини. Међутим, у сукобима југословенских граничара и качака погинула су два качака, док је један рањен, а повређен је и један југословенско-словенски граничар. Први упади, организовани по фашистичком налогу, нису успели.

²⁵ OL, Küm, 16/27, 2098. Извештај посланства из Београда од 12. IV 1939.

²⁶ OL, Küm, 23/27, 1995. Извештај мађарског посланства из Рима од 9. IV 1939.

²⁷ АВИИ, Поп. 17, к. 6, 21/2.

АЛБАНСКО НЕЗАДОВОЉСТВО. — Под фашистичком управом Албанија је не само изгубила политичку независност него је брзо стала губити и локалну аутономију. Албанска влада је значила мање него што се обећавало и није била чак ни саветодавни орган гувернера. У земљи се осећало да се живи под окупацијом и народ је постојао све незадовољнији.²⁸

Албански краљ Зогу је напустио земљу одмах после италијанског искрцавања. Он је у мају 1939. дошао у Цариград и жалио се Друштву народа. Међутим, овде су велике силе избегле дискусију по његовој жалби. Окупационе власти су крајем маја 1939. похапсиле неколико присталица бившега режима (Мехди Фрашери, Сали Вучитрнац). То се наставило и током јуна, када је Зогу у Турској отпочео са извесном политичком акцијом. Ускоро је Зогу пошао за Букурешт, Варшаву, Ригу, Штокхолм и у августу 1939. дошао у Париз.²⁹ Он је овде саопштио да ће формирати емигрантску владу за случај да избије међународни сукоб и да две западне силе дођу у конфликт са Италијом.

Ђано је 4. августа 1939. упозорио југословенског посланика да не треба помагати зогуистима. То у Београду наравно нису ни чинили. А Зогу је у септембру путовао у Лондон и Париз, бавећи се политичком акцијом.³⁰ Зато су власти у Албанији почеле да прогоне зогуисте, неким су одузеле имања и сузбијале њихову акцију.

Југословенска влада нимало није симпатисала Зогуову акцију. По југословенском схватању, „од повратка у Албанију 1942. године, акцијом наше земље, Зогу је углавном све до самог краја своје владавине базирао и свој режим и своју политику на италијанској помоћи“. Он је омгућио фашизму да загосподари Албанијом још док је била политички самостална; био је неискрен и „крив је за оно што је Албанију снашло“.³¹

Зогуова акција није имала никаквог значаја. Од већег значаја је био покрет отпора који се рађао у самој Албанији.

Југословенски посланик је у јулу 1939. јављао да је „унутрашња ситуација у знаку све већег италијанског притиска“. Независности није било, земља је губила и локалну аутономију. У италијанским рукама налазиле су се војска, полиција, економски живот, саобраћај, јавни радови. Већ је било јасно да Италија није успела да се масама прикаже као ослободилац од Зогуове тираније. Омладина је говорила да су фашисти освајачи, да нису ни-

²⁸ ДАСИП, ЛП, 1933, I—1, 859. Извештај генералног конзула из Тиране од 1. VII 1939.

²⁹ Политика, 14. VII, 15. VII, 21. VII, 21. VII, 10. VIII 1939. Пошто је албанска краљица била родом Мађарица, пештанска штампа је радо доносила њене фотографије из емиграције (8. oгаi ujság, 12. VII, 22. VII, 23. VII, 11. VIII 1939).

³⁰ ДАСИП, ЛП, 1939, I—1, 1359. Извештај посланства из Лондона од 12. IX 1939.

³¹ Исто, 893. Извештај МИД Цинцармарковића из Београда од 6. VII 1939.

мало бољи од Зогуа. А окупационе власти су припремале мере против „грађана опасних за поредак“, претпостављајући да ће их бити све више.

Када су у августу 1939. италијанске власти приредиле помен жртвама устанка у Фијери (који је Зогу угушио), масе су остале пасивне. Незадовољство је било све веће, особито у области Дибра, Мат, Љума. Говорило се да се у гору одметнуо Шаћир Дема из Дибре) он је био пријатељ познатих личности Цен Елеза и Мурата Каљоша.

Током септембра 1939. „незадовољство је узело још шире размере“. Власти су купиле и одузимале оружје, претресале станове, припремале репресалије. Већ су биле спаљене неке „опасне“ куће. У Пуки је дошло до сукоба са одметницима, па је погинуо један албански жандарм, а два италијанска карабињера су рањена.

„Албанија сваким даном све више добија изглед једне италијанске провинције“, писао је југословенски представник у Тирани у октобру 1939. „Поред великог броја фашистичких функционера, официра и војника осећа се најезда и цивилних лица, инжењера, техничара, лекара, професора и трговачких путника. На улицама Тиране, Драча и других градова италијански језик чује се на све стране. На зидовима и крововима и електричним стубовима — слике Мусолинија и грофа Ђана и на италијанском језику натписи дуче дуче, дуче и разне изреке Мусолинијеве“. Албанска полиција је на захтев окупатора ухапсила групе опозиционих муслимана а затворено је и неколико албанских фрањеваца, националиста.

ПОЧЕТАК ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Када је почео други светски рат, италијанске трупе су стајале у већем броју на грчкој граници. Кружиле су вести да и овде може доћи до ратних операција. Део православних Албанаца је са зебњом слушао о рату; неки су рачунали да би рат ипак могао донети слободу. Неки муслимански кругови изражавали су наду да би Енглеска, Француска, Грчка и Турска могле сузбити италијанску окупацију. Са грчке стране се заиста рачунало да би у случају италијанског напада из Албаније могло доћи до успешног отпора и до каснијег протеривања фашистичких трупа из Албаније.³²

Међутим, Италија је предузела праву „мировну офанзиву“. Мусолини није ушао у рат, него је настојао да своје позиције на Балкану ојача мирним путем: Рим брани балканске народе од рата, од апетита великих сила, и само под заштитом Италије мали народи могу сачувати независност и слободу. Зато је Италија и склопила споразум са Грчком о узајамном повлачењу трупа са албанско-грчке границе. Ова акција смиривања донела је велико олакшање Албанији.

³² Папагос, Грчка у рату 1940—41, Београд 1954, 95, 149, 154.

Мусолини је пупуштао према Грчкој и зато што је сматрао да „Грчка није на путу фашистичком“. Требало је вршити припреме према Југославији. Опозван је генерал Гуцони из Албаније. Њему је дуче саопштио да ће се акција водити против Југославије, не против Грчке.³³

Италијанска акција попуштања према Грчкој и кампања „за мир на Балкану“ показала се ускоро и приликом замењивања италијанских трупа у Албанији. Током септембра-октобра број војника је нешто смањен, па је у целој Албанији било око 66.000 италијанских војника. Ипак су бродови допремали оружје, грађевински материјал, топове. У новембру је укинута команда италијанских оружаних снага у Албанији и основана Команда армијског корпуса. На место смењеног Гуцонија дошао је генерал Ђелозо. Његове трупе су стално смањиване. Генерал Ђелозо је 14. децембра 1939. посетио Скадар и отворио школу за учење италијанског језика; том приликом је објаснио да „италијанске трупе одлазе када економски — културно буду подигнуле Албанију“. Ово је био јасан симптом опште политике мира на Балкану, која је прокламована у Риму.

Током децембра 1939. повучена је дивизија „Лупи ди Тосцана“ из Корче, а мање јединице су евакуисале и северне крајеве. Масовна одсуства за Божић још су смањила број италијанских трупа. Тако је на северу остало само око 6.000 италијанских војника.

Међутим, у децембру 1939. и јануару 1940. југословенска влада је веома зазирала од фашистичке балканске политике. Смиљанић је почетком 1940. године говорио да је његова влада „узела у обзир“ фашистичке јадранске интересе у Албанији, али да Рим очигледно не обраћа пажњу на то да не повреди Југославију и да покреће албанске „балканске интересе“.³⁴

Трупе нису биле у нарочито добром стању. Касарни је било недовољно, клима није била погодна за војнике. Трупе су се жалиле на „блато и воду“ и на заосталу земљу.

ЕКОНОМСКЕ ТЕШКОЋЕ. — Почетком рата обележен је и серијом војно-економских мера. Забрањен је извоз стоке, житарица, маслина (изузев за Италију). Цене су максимиране и припремани су планови за реквизиције. Берба кукуруза показала се као веома слаба и то је бацало црну сенку на живот у следећим месецима.

Албански лиферанти су у октобру повели преговоре за набавку сена у Битољу, како би могли снабдети дивизију у Корчи. Ствар је уређена на бази клиринга. Али економске прилике су се стално погоршавале и у пограничним крајевима је запажена нес-

³³ E. Grazzi, *Il principio della fine (L'impresa della Grecia)*, Roma 1950, 65, 67, 79, 80. Важан извор за ове догађаје су и мемоари гувернера Јакомонија.

³⁴ OL, Küm 16/27, 278. Извештај мађарског посланика из Београда од 12. I 1940.

ташица у брашну. Током децембра југословенски конзули су извештавали о порасту свих цена. Млечни производи су скочили за око 50%, месо за 100%, а дрвени производи још више. Исто тако су повишене цене италијанској индустријској роби. Италијанска »Banco di Napoli« развила је тада акцију да придобије сељаке на узимање хипотекарних дугова; многи су мислили да се ради о фашистичкој жељи да дођу до земље за колонизацију.

Италијанска влада је октобра 1939. донела одлуку да приступи брзом економском коришћењу Албаније, да вади гвоздену руду, хром, бакар, изврши крупне мелиорације и исушивања мочвара.³⁵

Крајем 1939. године посетили су Албанију италијански министар пољопривреде и подсекретар за албанске послове у министарству спољних послова. Они су обавили инспекцију зоне од Тиране до Драча и око Каваје, Фијери, Елбасана. Радило се о великом подухвату за исушивање мочвара, како би се добила земља за италијанске колонисте у Музекији.

Почетком 1940. године дошло је до новог таласа поскупљења и до праве несташнице многих артикала. То је била нормална ратна појава, али је у албанским приликама изгледала као последица окупације. Префекти су прописали нове цене прехранбеним производима и забранили продају пшенице у већим количинама. А онда је, током фебруара 1940, страшна поплава покосила села око Скадра, особито у Задрими. Штета је била огромна.

У пролеће 1939. у оптицају је било око 11 милиона албанских франака у банкнотама, до фебруара 1940. количина банкнота се повећала на преко 28 милиона франака.³⁶

ПОРАСТ НЕЗАДОВОЉСТВА. — По извештају југословенског генералног конзула из Тиране од новембра 1939. „Италијани су наставили са италијанизирањем Албаније, само све отвореније и безобзирније“. „У погледу унутрашње политичке ситуације није било никаквих важнијих догађаја — стање је углавном остало непромењено, тојест италијанизирање земље и даље се врши, а организација власти није се ниуколико поправила.“

„Свакога дана нове италијанске радње, предузећа, пристижу радници, специјалисти, инжењери, љекари.“ Долазиле су и прве породице италијанских функционера и стручњака, запослених у Албанији. „То све више добија изглед праве колонизације, тако да Тирана више личи на италијанску него на албанску варош“. Италијанска предузећа су радила на све стране и добијала све већа права и овлашћења. Све је то изазивало незадовољство не само у масама него и међу самим италофилима! Писмо Теренца Точија Мусолинија од новембра 1939. било је први симптом протеста против новог стања.

³⁵ OL, Küm 23/45, 7256. Извештај мађ. посланика из Рима од 13. X 1939.

³⁶ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 12, 233 Ар, 2228. Извештај генералног конзула из Тиране од 28. II 1940.

Италијанске власти су зато журиле са организовањем фашистичке странке. Карјем 1939. године посао је углавном завршен, па је појачана и акција за формирање фашистичке милиције. У префектури Скадар и Кукус уписао се око хиљаду људи; међу њима се налазило највише незапослених људи из Скадра и околине. „Млиционери“ су добијали извесну плату и нису се морали бојати интернирања и хапшења. Окупационе власти су у исто време примиле скоро све емигранте, који су се сада вратили у земљу. Требало је показати да су разни демократски и либерално настројени људи, гоњени под Зогуом, сада добродошли у Албанији. Тако су током новембра 1939. у Државни савет примљени ранији емигранти Ђазим Косули, др Цвет Корча, Бехри Омаси, Реџеп Митровица, Сејфи Вламази, Кољ Тромази, Риза Дани, Ђани Флора, др Имер Нишани, Сејт Кемал. Међутим, у рукама италијанског грађанина Пиетра Паринија била је концентрисана власт много већа од оне коју је имао овај савет: Парини је био стални саветник при председништву владе, саветник при министарству унутрашњих послова и генерални секретар Гувернера!

Јакомони је одлучио да на дан 28. новембра 1939. изврши предају нове албанске заставе председнику владе Врлацију. Бирањем овог датума гувернер је у ствари хтео да прикрије да се тога дана увек славио дан албанске независности. Међутим, сам Врлаци је у свом одговору истакао да заставу прима на дан националног празника. У многим мањим местима омладина је ипак прославила 28. новембар уз песму и пароле „Доле издајнице“. Омладинске демонстрације су приређене и на гробу националног великана Н. Фрашерерија.³⁷ Ђачке демонстрације су се одиграле и у Скадру.

Овде су зато извршена хапшења, а наставницима је забрањено великим премештањима. „Односи између италијанских окупационих власти и албанског становништва постају из дана у дан све хладнији“, писао је тада југословенски генерални конзул.

Током децембра 1939. одиграле су се и чарке у планинама Миридије. Одметници су се сукобили са жандармеријом па су убијена два албанска и два италијанска полицајца. Чарке, одметништва, несигурност, слабост власти у планинама били су очигледни. Од априла до децембра 1939. у Миридитији је у узајамним сукобима изгинуло око тридест људи. Већина је страдала у крвној освети, али је било јасно да окупација није успела да заведе пуни „ред и мир“.

У јануару 1940. године предузете су мере против демонстрацата у Албанији. Настављена су хапшења ђака у Тирани, Корчи, Скадру. Група муслиманских наставника премештена је из Скадра на југ. Свуда се говорило да млади националисти и либерали не

³⁷ ДАСИП, ЛП, 1939, I—1, 2065. Извештај генералног конзула из Тиране од 29. XI 1939.

желе да буду послушно оруђе окупатора. Из скадарских средњих школа истерано је више десетина ђака. Највећи део искључених био је пореклом са Косова. Власт је саопштавала да су младићи „под комунистичким утицајем“. Југословенски представници су сматрали да се ради пре свега о незадовољству албанских маса према окупатору. Али је службена пропаганда о „комунистичком утицају“ и даље остала у употреби код фашистичких власти. Секретар албанске фашистичке странке Мборја је на једној конференцији фашистичких функционера саопштио да су „сви противници режима у ствари присталице Коминтерне“.

Ипак је власт настојала да смири узбуђене ђаке и омладину. За скадарске омладинце је званично речено да су повели демонстрације не из политичких разлога него искључиво због непрактичности њихових старешина! Само је неколицина интернирана, док је мањи број остао ван школа.

НОВА ПОЛИТИКА. — У јануару 1940. смењен је до тада свемоћни инспектор фашистичке странке Ђовани Ђиро. Он је био способан организатор и пропагандиста који је стекао велике заслуге за организацију фашизма у Албанији, али је био силно прек, свуда је прекорачивао своју надлежност, изазвао нетрпељивост и суревњивост, толико типичне за односе у фашистичкој хијерархији.

Шочела је истовремено и једна нова италијанска тактика — Јакомони је најзад успео да се отараси Ђира и његове „тврде линије“ и отпочео је са пуним спровођењем новог курса. „Да се по сваку цену, пре свега у материјалном погледу, задовољи албанска политичка елита.“ Јакомони је стао да прима у службу старе чиновнике, бивше официре, прихватио је све врсте емиграната и мање пажње поклањао фанатцима и фашистима. „Тежећи да придобију албанску политичку елиту, Италијани сматрају да ће преко ње моћи да угуше сваки народни покрет“. Супротно од Ђира, Јакомони је сада потпуно запоставио сеоске и племенске главаре, које је Ђиро настојао да ангажује и придобије.

„И поред свих италијанских настојања да придобију за себе албанске масе, незадовољство у народу сваким даном се повећава“. Хране је било све мање, а корупција италијанских власти достигла је незапамћене размере. Компромитоване су биле све установе, сва италијанска предузећа. Војници су чак продавали бензин и уље; уз окупационе власти и војску окупили су се албански „пословни људи“, препродавци и малверзанци. Поплаве током фебруара 1940. и несташица појачали су нерасположење у масама. Говорило се да је „окупатор крив за све“. Власт је међутим попуштала са притиском, а локалне албанске власти су добиле налог да што више излазе у сусрет народу и да никако не изазивају незадовољство.

Почетком априла 1940. смењен је министар финансија Фејзи Ализоти, италилофил са дугогодишњом таквом репутацијом, који је међутим био прилично независан и критизерски расположен

према неким мрачним странама окуптаорског режима! Наследио га је Екрем Вриони, један од лидера антизогуистичке побуне у Фијери, један послушнији италилофил.

На дан прославе годишњице стварања персоналне уније, 12. априла 1940. изведене су свуда службене прославе. Сада није било демонстрација, јер је полиција упозорила да ће вршити репресалије. Употребљени су и бивши емигранти да свуда држе говоре и уверавају народ у нови правац у политици. Свечано је отворен албански Високи фашистички савет корпорација. Јакомони је у своме говору изјавио да ће овај „парламент“ озаконити све декрете краљевог заступника, Јакомонија. Савет се састојао од 66 чланова, међу којима је било само неколико италијанских грађана. Одржан је и конгрес за албанске студије. Нови Институт је имао да проучава литературу, обичаје и језик Албаније. Међу члановима се налазило 15 Албанаца и десетак Италијана, стручњака и научника.

Тако је текао италијански рад „око задовољавања албанског народа“. Али када је у јуну Италија ушла у рат, овај догађај није примљен онако свечано како се то у Риму очекивало: сви су били забринути за будућност. Током јуна—јула даване су и даље службе и синекуре онима који још нису потпуно пришли режиму, а који су могли имати слободнији став и утицај. Донета је уредба о амнестији, а неки интернирци чак су добили одштету за одлежано време! У владу су ушла два нова министра (Сулчо-бег Бушати и Ноц Пистул), носиоци новог система и истовремено присталице увлачења локалних главара на страну режима.

НОВА ИРЕДЕНТА. — Крајем 1939. године није било никаквих акција качака према Југославији. Та активност није забележена ни почетком 1940, када је Италија настојала да се прикаже као „пацификатор Балкана“. Али је секретар фашистичке странке У Тирани, Кољ Биба, у говорима одржаним у Скадру 18—19. фебруара 1940. изјавио присутнима да се нови режим бори „на страни фашизма а против комунизма“ и завршио говоре да ће фашистички режим ускоро анектирати југословенске и грчке крајеве насељене албанским становништвом. Било је јасно да ће ова иредентистичка струја избити свом снагом на светлост дана чим то буде фашизму од користи.

Током маја 1940. у Албанији су отпочеле тајне акције да се организују групе качака за упад у Југославију, за изазивање нереди. Ђано је тада говорио да ће Албанију повећати Чамуријом и Косовом!

И заиста, фашизам је у пролеће 1940. опет постао агресиван на Балкану.

Крајем 1940. је настављен рад на друмовима Кукус-Пука, Тирана—Скадар и Медова — Љеш. После извесног заостајања, у јануару су одређени нови кредити, али је посао одмицао споро, а и италијанских трупа је тада било релативно мало. На целом

северу налазила се у јануару—фебруару 1940. само Трећа алпийска дивизија. Међутим, од марта 1940. Мусолини је опет покренуо своје освајачке планове, поново безрезервно пришао Хитлеру, па су од почетка априла 1940. у Албанију стали пристизати италијански радници да граде друмове и пругу Драч—Елбасан. Оспособљен је рудник хрома код Подградеца и Круме. У луци Драч је навелико искрцаван војни материјал, нарочито бодљикава жица, ручне бомбе, муниција, артиљерија. Довршавана су утврђење код Миљоти и Либражда. Бродови су допремали цемент, одећу, бензин, грађевинско дрво.

Мусолини је одлучио да што пре „Југославију баци на колена“ То је крајем априла 1940. затражио од својих војних старешина као непосредни задатак. Сва европска штампа и дипломатија била је узбуђена: очекивао се скори фашистички удар на Балкану. Мусолини је немачкој команди саопштио да ако буде отворен савезнички солунски фронт, италијанске трупе сместа прелазе југословенску границу, а ако Југославија активно стане уз Савезнике, Италија ће сем преласка границе објавити и рат Југославији.³⁸ У Риму се током маја 1940. јавно говорило о Далмацији и Косову, као скорим метама фашистичких трупа.³⁹

Мусолини је 26. маја једној групи локалних руководиоца одржао говор, у коме је истакао да фашизам захтева Ницу, Корзику, Тунис, а онда и Далмацију и власт на Балкану.⁴⁰ Када је мађарски војни изасланик, Ласло Сабо, који је био лични пријатељ „дучеов“, питао о каквој се акцији ради, њему су сви отворено говорили да ће Италија из Албаније извести офанзиву према балканским државама.⁴¹ Таква је обавештења он добијао непрестано.

Убрзање војних припрема. — Током априла 1940, када се очекивао фашистички напад на једном од балканских фронтова, команда Армијског корпуса у Албанији расписала је лицитацију за увоз стоке из Југославије.⁴²

Тешкоће снабдевања биле су све веће. Већ у јануару 1940. југословенске власти су одобриле да се за Албанију извезе 40 вагона кукуруза и 50 вагона брашна, како би се олакшао положај албанског становништва. Албанско становништво је ускоро почело да купује житарице у Призрену, а одобрено је отварање прелаза и према Ђаковици, Струги и Дебру.

Општи југословенски извоз је снажно порастао у првим ратним месецима, када су зарађене силе набављале велике количине

³⁸ Generaloberst Halder, *Kriegstagebuch, I*, Stuttgart 1962, 249, 259, 277.

³⁹ Diplomatic Documents. Italy's Aggression against Greece, Athens 1940, 46, 49.

⁴⁰ OL, Küm, 23/1, 3105. Извештај мађарског војног изасланика Саба из Рима од 31. V 1940.

⁴¹ Исто, 2951. Сабов извештај из Рима од 24. V 1940.

⁴² ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 8, 228 Ар.

хране и сировина. Док је за првих шест месеци 1938. године извоз износио 2,3 милијарде динара (уз пасиву од 433 милиона), 1939 је извоз изнео 2,4 милијарде (уз малу пасиву од 26 милиона), за првих шест месеци 1940. година извоз је прешао 3,8 милијарди (уз активу од преко 1437 милиона динара)! Пре свега је извозена стока. За првих десет месеци 1939. године извоз је износио 4,1, а 1940. преко 5,6 милијарди динара. Силно је порастао извоз говеђег меса, масти, суве сланине, сирове сланине, волова итд. Свињског меса је на пример у 1936. години извезено 6.100 тона, 1937. године 7.600 тона, 1938. г. 6.600 тона, а од 1. октобра 1939. до 31. марта 1940. извезено је 9.600 тона! Стоку, месо и житарице намеравала је да из Југославије увози и италијанска команда у Албанији!

Током фебруара-априла 1940. представници италијанске организације ЕИАА (*Ente industrie attività agrarie*) преговарали су да увезу житарице и стоку са југословенског подручја.⁴³ Предузеће „Стара Србија“ из Скопља преговарало је да оснује филијалу у Тирани.

Међутим, ови преговори, вођени још од почетка 1939. године, нису имали успеха. Југословенски генерални конзул у Тирани и посланик у Риму више пута су нотама постављали питање ове филијале, особито у лето 1939. године. Најзад је средином марта 1940. римска влада одговорила да жели да се „отварање ове филијале одложи за неодређено време“. Очигледно је фашистичка влада желела да купује намирнице за своју војску, али није желела да у Албанији види представнике југословенских извозника који би могли видети коме је роба потребна и какве се војне припреме одигравају! После априлске грознице у Југославији је била проглашена делимична мобилизација, сва у знаку одбране од будућег насртаја фашизма. Паника је нарочито владала на приморју око 12—19. априла, када су непрестано кружиле вести о скором десанту и када је локално становништво често ноћу мотрило на сваки италијански трговачки брод, плашећи се искрцавања скривених трупа. Лидер ХСС Крњевић испричао је 19. априла 1940. мађарском конзулу у Загребу да би фашистички напад довео до „популарног народног одбрамбеног рата“. Јавност је тада све гласније истицала да „само Москва може спасти Југославију“, а владајући кругови су озбиљно почели да се носе идејом тражења совјетске подршке.⁴⁴ У исто време је владајућа група покушавала да искористи и постојећу италијанско-немачку суревњивост и да

⁴³ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 11, 232 Ар, I, 2272, 4013. Извештај генералног конзула из Барија од 16 II и генералног конзула из Тирани од 3. IV 1940.

⁴⁴ OL, Küm, 16/27, 2017, 2339, 2382. Извештаји мађарског конзула из Загреба од 19. IV и 4. V 1940. и мађарског посланика из Београда од 2. V 1940.

се „ослонцем на Хитлера спасе од Мусолинија“.⁴⁵ Од лета 1940. ова је тенденција у Београду и Загребу била све јача и режим се све јаче ангажовао на сарадњи са нацизмом, који је очигледно користио Мусолинијево цвеклање сабљом и страх режима, па је ширио немачки утицај на Балкану.⁴⁶

Југословенске одбрамбене мере током априла—маја 1940. биле су не само војне него и економске природе. Тада је сазван састанак Инспекције земаљске одбране да донесе одлуку о потребама југословенске војске и о ограничавању извоза. Састанак од 7. маја донео је одлуку да се драстично смањи извоз пре свега стоке, како би се обезбедили контингенти за сопствену армију. Генерали су тражили: „ограничити извоз стоке, меса, сланине и масти на минимум“ и захтевали увођење безмесних дана у целој земљи.

У исто доба је југословенски генерални конзул извештавао из Скадра је неопходно обуставити извоз стоке у Албанију, јер ова стока у ствари само служи потребама будуће агресорске армије.

Преко пограничног прелаза код Подгорице стизала је стока из Зетске бановине у област Скадра, где је трошена за потребе војске. Дневна потрошња италијанске војске у северној Албанији није била превелика, око три тоне чистог меса, дакле неких 20 грла, али се у земљи већ осећала несташница и цене су биле скочиле са око 0,6 на 2 франка за килограм. Конзул је тражио да се овај извоз одмах обустави: тиме ће се отежати снабдевање италијанских група, успорило би се искрцавање нових јединица, а истовремено повећала потрошња домаће албанске стоке, што би смањило италијанске резерве за рат.⁴⁷ Конзул Стојковић је ускоро предложио да се просто враћају натраг албански закупци и набављачи. То се заиста догодило трговцу Селим Хоџи, који се празних руку вратио из Никшића. По мишљењу конзула, заиста никако није у интересу југословенске политике да снабдева месом италијанску окупаторску војску, па ни да снабдева месом албанске пијаце, које су се доста испразниле, а које је окупатор хтео да опет напуни, како би показао своју „бригу“ за албански народ.⁴⁸

Током маја 1940. Мусолини ипак није извршио напад на Југославију. Италијанска Врховна команда му је саопштила да тру-

⁴⁵ OL, Küm, 16, 2052, 3220, 3581, 3784, 4188, 5034. Извештаји мађарског конзула из Загреб од 12. IV, 14. VI, 26. VI, 5. VII, 29. VII, 7. IX 1940. Занимљиво је да је немачки конзул у Загребу 12. јануара 1940. свом мађарском колеги изнео да „ову Југославију треба што пре разбити“, а када је Мађар испричао да му је баш јуче то исто казао италијански конзул, Немац је скочио: „Шта траже ти Италијани овде“!

⁴⁶ OL, Küm, 16/42, 4248, 5031, 5434, 5848. Извештаји мађарског конзула из Загреб од 29. VII, 6. IX, 28. IX, 18. X 1940.

⁴⁷ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 8, 228 Ар, 4737. Извештај генералног конзула из Скадра од 20. IV 1940.

⁴⁸ Исто, 4737. Извештај генералног конзула из Скадра од 2. V 1940.

пе нису способне да изведу офанзиву. Поред тога, и Хитлер је ставио „вето“ на фашистичке планове. Три југословенске дивизије, које су почетком маја лежале на албанској граници, нису морале ступити у акцију.

Италија у рату. — Када је 10. маја отпочела немачка офанзива против Француске, Мусолини је одлучио да у најскорије време уведе своју земљу у рат. У Албанију је тада престала да стиже италијанска роба: бродови су превозили трупе и ратни материјал, а не више мирнодопске артикле.⁴⁹ Током јуна 1940. године је убрзаним темпом настављен рад на путевима Кукус—Пуска и Љеш—Ваудејс. Дивизија „Арецо“ стигла је у северну Албанију, где се до тада налазила само Трећа алпијска дивизија „Јулија“. Дуж реке Бојане и према Хотским Хановима изграђена су нова утврђења. Међу косоварима се осетило комешање. Фашистичка обавештајна служба је убрзано формирала своје мреже према југословенској територији.

„Акција Италијана за организовање упада качака и косовара на нашу територију вршена је и даље“, извештавао је југословенски представник. Чак су неким качацима, који у били пореклом са Косова, издељене титуле резервних официра и новчане награде, како би се обавезали на учешће у фашистичкој акцији. Једна мања група качака добила је налог да 9. јуна пређе границу и изврши рекогносцирање у срезу подгоричком. Пошто је Рим одлучио да 10. јуна уђе у рат на страни Хитлера, ова је акција сторнирана у последњем тренутку — Мусолини је хтео да се прво обрачуна са западом, а не да врши „балканску диверзију“. Рим је рачунао да ће после брзог слома Француске и Енглеске балканске земље пасти без правог отпора.

Међутим, југословенски службени кругови били су пуни самопоуздања. „Право је чудо колико им се самосвест повратила“, јављао је мађарски конзул из Загребa: још пре месец-два сви су дрхтали од Мусолинија, а сада се надају у Москву и више се фашиста не боје.⁵⁰ Мачек је немачком посланику саопштио да ће Мусолини морати да заборава да Далмација и постоји: југословенска влада ће се дучеу супротставити помоћу СССР-а и Немачке, који желе мир и ред на Балкану.⁵¹

Водећи фашистички уводничар Гајда, „гласноговорник дучеов“, напао је у своме листу став југословенске владе: шта хоће та Југославија, зашто још увек има симпатије за западне силе, демократију, како сме да одбија да се повинује захтевима Осовине

⁴⁹ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 11, 232 Ар, II, 5566. Извештај генералног конзула из Скадра од 22. V 1940.

⁵⁰ OL, Küm, 16—28, 2018, 3222. Извештај мађарског конзула из Загребa од 19. IV, 14. VI 1940.

⁵¹ OL, Küm, 16/25, 3748, 4188. Извештај мађарског конзула из Загребa од 5. VII, 29. VII 1940.

(Il Giornale d'Italia, 3 VII 1940). Овај чланак пренела је и немачка агенција ДНБ; очигледно уцењујући београдску владу.

„Убацавање качачких банди, грањање италијанске обавештајне службе у Југославији, регрутовање косовара и њихов одзив упису у фашистичку милицију показује рад на терену и припрему за евентуалну акцију ширих размера.“ „Стално искрцавање италијанских трупа у Албанији и војни радови свих врста увећавају могућност оружаног напада Италије на Југославију. Нарочито се развила шпијунска мрежа на албанско-југословенској граници. У томе је учествовала не само фашистичка него и енглеска служба, која је у рату са Италијом настојала да обезбеди своје агентуре на овом терену. Током јула 1940. енглески авиони су се појавили над луком у медовском заливу и чак надлетали област Мат. Италијанске трупе су организовале противавионске јединице, изводиле одбрамбене вежбе. Све је то „повећавало несрећеност и стварало психолошку пометњу у масама“, како су извештавали југословенски конзули.

У Скадру су италијански обавештајци купили све динаре који су се могли наћи. Било је јасно да ће тај новац служити финансирању агената на југословенској територији. Поред тога, у албанску пограничну зону упућене су веће суме албанског новца, да би се осујетиле евентуалне енглеске акције. Тирански лист „Томори“ је писао да енглески вице-конзул Паркер из Скопља организује шпијуне за рачун Интелиџенс сервиса, а да су тајне везе његове секретарице Милене Марков усмерене на обавештајни сектор. Паркер је имао успеха: у пограничном албанском појасу појавиле су се енглеске златне фунте и енглеска шпијунажа је „пословала“ на овом терену. На оштре осовинске протесте, београдска влада је крајем јуна 1940. протерала енглеског „бизнисмена-шпијуна“ Ханауа из Београда. Онда је дошао ред и на Паркера, који се био повезао и са емигрантима из окупиране Албаније, Паркер је протеран из Југославије.⁵² Уз протеривање Ханауа београдска влада је организовала и претрес стана бившег Стојадиновићевог министра Стошовића и објавила брошуру „Лажни вођа др Милан Стојадиновић и његове везе са Јеврејима, масонима и Интелиџенс сервисом“, у којој је доказивано да је Стојадиновић стари пријатељ свих енглеских агената.

Мусолинијеве ратне припреме. — У јулу 1940. Јакомони је обишао област Кукуса, окружен већом групом официра. Створено се говорило да се испитује могућност оружаног продора према Призрену.

„У политици Италије у Албанији према Југославији осећа се јачи офанзивни карактер“, јављао је преплашени југословенски генерални конзул. Под фашистичким утицајем, почело се говори-

⁵² ДАСИП, ЛП, 1940, I, I—11, 1201. Цинцармарковићев извештај из Београда од 22. VIII 1940.

ти о „питању опстанка Југославије у њеним данашњим границама“, „Народ верује у блискост оружаног сукоба сила Осовине са Југославијом и у отпор који ће наша земља дати у борби са Италијом.“ Током јула је нагло порастао број италијанских трупа у Албанији. Појачани су гарнизони у Драчу, Валони, Санти, Каранти. Ове су трупе, како се брзо открило, стизале углавном у средњу Албанију. На северу су биле само две дивизије — Трећа алпийска „Јулија“ и „Арецо“, док је у целој Албанији било шест комплетних фашистичких дивизија. Штаб дивизије „Арецо“ налазио се у Скадру, а „Јулије“ у Скадру и селима Миридитије (командовали су генерали Молинари и Деђорђис). Јединице су биле повучене у шуме, забране, баште, далеко од главних друмова; неке чете су биле крај река Валбоне, Дрима и Бојане, неке крај места Кукуса, Кастрати, Коплика, Тарабоша, Пуке, Бушата, Скрела и у Миридитији. На северу је било око 40 000 фашистичких војника, око 4.000 албанских војника (у пет батаљона), као и неких 7.000 италијанских радника и неколико хиљада помоћног особља. Југословенске војне власти, уверене да постоји могућност за фашистичку акцију из Албаније, рачунале су да на северу има укупно око 56.000 људи који би могли поћи у борбу. Грађени су друмови Кукус—Пука, Шпаљи—Пука и Љеш—Ваудејс, а направљани су већ изграђени путеви Скадар—Тирана, Скадар—Пука, Коплик—Бига—Сеси. У Медови је лука веома проширена, око Скадра су подигнуте нове зграде и касарне, а ужурбана грађевинска делатност запажена је и у области Буге, Коплика, у селу Зузи и код Љеша. Проширивани су војни аеродроми код Скадра и Кукуса. „Резултат напора Италијана у материјалној изградњи Албаније — све са изразито војним смером против наше земље“, извештавали су југословенски представници о овим фашистичким ратним припремама.

Албанска штампа је писала са симпатијама о бугарским и мађарским захтевима према Румунији и славила „братство у оружју“ немачко-италијанско-бугарско. На свакој војној и културној свечаности представници албанске фашистичке странке и власти говорили су о Чамурији и Косову. На неким прославама говорници су чак силазили са трибина и харангирали масе у иредентистичком смислу. О томе да фашизам припрема Албанију за рат говорило се јавно. Чак су неки предузимачи у Тирани питали Гувернерат о евентуалном рату, који би отежао њихову грађевинску активност, па су добили одговор да је рат пред вратима. Околина Гувернерата је саопштавала да Југославија „има лоше држање“ и да ће фашизам предузети потребне мере. Неки фашистички функционери су слободно говорили да ће Мусолини ускоро поставити територијалне захтеве према Југославији. „Долазак италијанских трупа и изградња путева показују прави смер намера Италије према Југославији“, извештавали су конзули.

Током јула 1940. покренута је опет акција да се брзо формирају батаљони албанске фашистичке милиције. Одзив је био релативно слаб на северу (Миридита се пријавило око 180), па је 17. јула 1940. у Скадру сам министар Малић-бег Бушати агитовао за ову ствар. Међутим, појединим агитаторима су Албанци отворено говорили: сви су били против Зогуових режима, али то не значи да су за фашизам. Зато је власт ухапсила неколико главара који су одбили да се упишу у фашистичку милицију (барјактари из Дришти и Бокси). „Италијани изводе организацију албанског фашизма и регрутују војску, главари су у служби Италије“ бележили су посматрачи и закључивали да главари „крпе мршаве резултате да би се одржали у својим синекурама, док народ у својој огромној већини остаје према свему пасиван, несигуран и нерасположен“. Из Скадра је јављено да „народ ћути и трпи“.

Окупатор је раније рачунао да користи извесне верске подвојености у земљи, али су се сада припадници свих група одвајали од режима. Многи православни су симпатисали Југославији, уверавао је југословенски представник; муслимани се осећају заоставањем, прелазе све више у опозицију, а католици увиђају да економска политика фашизма значи пропаст за цели народ.

Да би се смањило незадовољство у данима припреме оружаног похода из Албаније према другим балканским земљама, Гувернерат је током августа 1940. повећао давање новчане помоћи, синекура и стао се више интересовати да придобије пасивне главаре. Неки су пуштени из интернације, под условом да буду лојални; Суљ Шабани из Краснића (брат Маљ Шабана који је као емигрант живео у Југославији) убијен је за пример другима! Ова политика се наставила током целог лета. Повећаван је број присталица парама и положајима, корумпирани су многи главари. А када су штрајковали радници фабрике цемента, они су похапшени.

Фашизам и припрема за офанзиву. — У Тирани, Скадру и другим местима режим је 10. августа 1940. организовао митинге, на којима су говорници уверавали народ да ће Мусолини затражити остварење велике Албаније. Такве су изјаве сада стално биле на дневном реду. Када се из Валоне вратио батаљон милиције у Скадар, генерал Молинари је на дефилеу од 13. августа саопштио да је близу дан када ће Албанија, под фашистичким руководством, бити повећана на рачун Грчке и Југославије. После недељу дана овај батаљон је опет упућен на југ, сада — на грчку границу.

Већи део италијанске војске у Албанији пошао је према грчкој граници, јер је Мусолини сматрао Грчку за „мекшу“ од Југославије. Чак је и дивизија „Јулија“ пошла на југ, па је на северу остала само дивизија „Арецо“ са око 18.000 војника.

Рат против Грчке био је на помолу! Италијанска штампа је 1. августа напала Енглеску да шири вести како Мусолини „то-

боже“ жели да прошири Албанију и да енглески агенти шире мапе „велике Албаније“. Дискусију о тој „мапи велике Албаније“ преносила је и сва југословенска штампа почетком августа. Рим је уверавао да су то енглеске интриге, а онда је одједном, од 11. августа, отпочела громогласна фашистичка кампања против Грчке. Лист грофа Ђана је 13. августа у уводнику писао да Југославија и Грчка морају да уступе неке територије фашистичкој Албанији. Фашизам је на сав глас нападао Грчку као „енглеског агента“, кога треба уништити и свима је било јасно да је то психолошка припрема за предстојећи рат. Једна италијанска подморница потопила је грчки ратни брод „Хели“ 15. августа и сместа напала Енглеску да је то учинила она. Непрестано су италијански авиони надлетали и нападали грчке бродове, правећи се да верују да се ради о енглеским бродовима.⁵³

Уздајући се у скору фашистичку акцију на Балкану, бугарски војни изасланик у Београду испричао је свом мађарском колеги да се припрема и бугарска акција у четири етапе — Добруца, онда излаз на Егејско Море, затим Цариброд, Босиљград и Струмица и на крају — избијање на Вардар, као будућу границу између Бугарске и фашистичке Албаније.⁵⁴

Иако се припремао напад на Грчку, „политика Италије према Југославији и Албанији и даље остаје непромењена (потенцирана у офанзивном смислу у току јула, услед прилика на југу Албаније и акције према Грчкој), ова акција је ублажена у току августа, мада се припреме свих врста и даље изводе у Скадру“ Током јула се говорило да предстоји непосредан напад на Југославију; у августу се очекивао напад на Грчку, а фашистички функционери су истицали да ће Мусолини тражити територијалне уступке од Грчке и Југославије. Фашистички пропагандисти су говорили да ће тражити ништа мање него широку зону која би обухватала и Улцињ, Бар и гранични појас са Скопљем до под Битољ!

По налогу својих фашистичких господара, албанске администрација је вршила разне шикане којима је настојала да повреди југословенске интересе. Тако је на пример посада брода Зетске пловидбе, који је већ годинама саобраћао на линији Ријека Црнојевића — Скадар, увек излазила на копно у Албанији, а сада јој је то забрањено. Када је генерални конзул у Скудру протестовао, ова мера је ипак повучена. Неке бегунце из Југославије албанске власти су биле ухапсиле, а сада су их ослободиле и користиле за шпијунску делатност. Југословенског поданика Неду Вучковић-Баровић власти су протерале из Скадра. Када је налог о протеривању предат и Бранку Дабановићу, ученику скадарске

⁵³ Grazzi, *Il principio della fine*, 111, 124, 127, 133, 134.

⁵⁴ OL, Küm, 16/5, 4372. Извештај мађарског војног изасланика из Београда од 6. VIII 1940.

гимназије, конзул је успео да ствар одложи. Пограничне карте су сада веома мало издаване, скоро искључиво онима који су били спремни да раде за фашистичку обавештајну службу.

Неколико бегунаца из Југославије ступило је у фашистичку службу и одмах су послати натраг преко границе као пропагандисти за фашизам. У Тирани је формиран један нов Косовски комитет под вођством Ђерим-бега Махмудбеговића из Пећи, а уз учешће Нечип-аге Драге из Косовске Митровице и Јака Кочија. Италијански обавештајни официри су развили акцију нарочито међу косоварима.

Међутим, Хитлер није дозволио Мусолинију да нападне ни Грчку ни Југославију: нацисти су хтели да Балкан остане на миру, како би га могли економски експлоатисати, а исто тако и бојећи се да би фашистички напад на Југославију „довео Русе на Балкан“. Када је Мусолини у августу понудио немачкој команди да заједно нападну на Југославију, у немачком штабу су записали да је то „бескрајан безобразлук“.⁵⁵ Тешка срца су фашисти оду-стали од рата.

Адрес, југословенски министар трговине и поверљиви Мачеков човек, саопштио је мађарском посланику у Београду да је само СССР својом дипломатском акцијом спречио фашистички напад на Југославију.⁵⁶ Смиљанић је 14. јуна мађарском посланику објашњавао да је једини спас за мале народе — да се што више међу собом зближе и што јаче ослоне на Совјетски Савез.⁵⁷ Међутим, нацисти, који су спречавали Мусолинијеве војне акције настојали су да се пред београдском владом прикажу као њени „браниоци од Мусолинија“ и да тиме појачавају свој утицај.⁵⁸

Како је Осовина сматрала да је коначно сломила „версаљске силе“ и да ће брзим темпом ликвидирати све што је створено версаљским миром, то је београдско службено „Време“ 23. августа 1940, у чланку „Ми и Версаљ“, доказивало да југословенска заједница народа није створена у Версаљу. Дугогодишња борба најбољих синова југословенских народа остварила је свој сан стварањем заједничке државе, а Версаљ је само санкционисао успех југословенских народа. После недељу дана тирански лист „Томори“ је жестоко напао овај чланак: Југославија ипак јесте версаљска творевина француско-енглеских капиталиста и крајње је време да буде разбијена и растурена ова версаљска творевина! Пошто је београдска влада све јасније скретала у воде Осовине, а пре свега ка Берлину, то је тирански „Томори“ писао да се не сме

⁵⁵ Halder, *Kriegstagebuch*, II, 1963, 63.

⁵⁶ OL, Küm, 16, 3271. Извештај мађарског посланика из Београда од 11. VI 1940.

⁵⁷ Исто, 3298. Извештај мађарског посланика из Београда од 14. VI 1940.

⁵⁸ OL, Küm, 16/25, 6432. Извештај мађарског конзула из Загреба од 12. XI 1940.

дозволити „француским агентима“ да сада окрену лист, приђу Осовини и тако опет сачувају своју угњетачку државу.

Ова кампања је заплашила београдску владу. После панике од априла—маја 1940. била је дошла велика нада у руску помоћ, али је затим уследила велика кампања албанске и италијанске штампе против Југославије; заплашена београдска влада се зато све више „предавала Немцима“.⁵⁹

Међутим, када је Хитлер ставио вето на фашистичке планове, албанска штампа је спустила тон. Током септембра су били ретки напади на Југославију. Само је „Томори“ опет напао Београд: после жандармског пуцања на омладинце у Топчидеру, „Томори“ је позвао Осовину да обрати пажњу на овакве догађаје, јер они показују да народи у Југославији не стоје на страни Осовине.

И поред велике затегнутости током јула—августа, југословенски извозници су ипак испуњавали своје контингенте и лифировали стоку преко граничног прелаза Божај.⁶⁰ То се наставило и у септембру, иако у мањем обиму.

Фашистички обавештајни официри су сада отпочели да прикупљају чете за будуће качачке упаде у Југославију, када већ права офанзива није била могућа и када фашистичка милиција није успела да окупи веће групе добровољаца. Фашистички капетан Антика је овај посао изводио на конспиративно-обавештајној бази, немајући сувише веза са Косовским комитетом. Он је својим људима одређивао плате и зборна места за случај да их пошаље преко границе. Ипак, општа ситуација се знатно смирила. Хитлер је средином септембра 1940. обуставио ваздушни рат против Енглеске, дигао руке од наде да ће се Черчил предати и отпочео да формира европску коалицију против СССР-а. Одлуке о рату на истоку донете су 30. јуна и 21. јула 1940.⁶¹ На Балкану је Хитлер хтео мир, и Мусолини се томе захтеву морао потчинити. Односи на албанско-југословенској граници постали су мирнији. Нове мађарске и бугарске жеље за проширењем граница на рачун Југославије Хитлер је исто тако сузбијао, јер је желео мир на Балкану који му се већ предавао и без рата, али исто тако и због сталних фашистичких претензија. Немачки посланик у Београду Херен говорио је тада мађарском посланику да ако би београдска влада чак и пристала да мирним путем уступи нешто територије Мађарској и Бугарској, одмах би се опет јавио Мусолини и покушао да створи албанско-бугарску границу, што би значило коначно рушење Југославије.⁶²

⁵⁹ OL, Küm, 16, 5486. Извештај мађарског посланика из Београда од 27. IX 1940.

⁶⁰ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 11, 232 Ар, II, 9216. Извештај генералног конзула из Скадра од 24. IX 1940.

⁶¹ A. Hillgruber, *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940—41*, Frankfurt am Main 1965, 178, 214, 223.

⁶² OL, Küm, 16, 5172. Извештај мађарског посланика из Београда од 11. IX 1940.

Економске тешкоће у Албанији. — Рат у Европи донео је свуда економске тешкоће. Фашистичке војне припреме само су повећале тежину ситуације.

„По доласку италијанских трупа у Албанију настало је знатно поскупљење животних намирница и других производа“, јављао је конзул Стојковић из Скадра. Дуга зима, оплаве и елементарне непогоде оштетиле су земљу и довеле до оскудице у храни. Крупне војне набавке још су више смањиле количине намирница у земљи. Злато и сребро су нестајали из промета, цене су брзо расле. У марту 1940. се говорило да је један пар слабијих волова скочио са 20—30 на 50—60, јагње са 2—4 на 6—10, килограм суве вима порасла са 300—500 на 650—1000 франака; један ован је скочио са 20—30 на 50—60, јагње са 2—4 на 6—10, килограм суве говеђе коже са 1, 2—1,6 на 2, 6, ока неопране вуне са 1, 8—2,2 на 4, ока масла са 3 на 5 франака итд. Све су цене за последњих годину дана скочиле за око 100%. Многи сељаци су одлазили на радове код италијанских трупа, остављајући земљу слабо обрађену.⁶³

У лето 1940. године вршено је рационасање намирница, брашна, кафе, тестенина, сапуна, пиринча.⁶⁴ У градовима су давале карте за исхрану. „Несташица примарних услова за живот у Албанији“, бележи је југословенски генерални конзул у Тирани. Током августа је саобраћај са Италијом сведен на најмању меру и скоро укинут. Од 18. августа забрањен је превоз преко мора; превоз путника и робе подлегао је посебним дозволама. Већ у јулу је пред Драчем био потопљен брод „Паганини“, а у августу су пред драчком луком потопљена још два италијанска брода. До 27. августа страдало је седам бродова, који су ван конвоја пловили у албанским водама. То је веома отежало снабдевање земље. Скупоћа је расла, инфлација је била у јеку. Нове новчанице од 20 и 5 франака појавиле су се уместо дотадашњег сребрног новца. „Цене роби расту, живот постаје скупљи а новац сваким даном у својој куповној моћи опада.“

Стока се стално увозила из Југославије. Током септембра је београдска Дирекција за спољну трговину уговорила са једним италијанским предузећем да се може извозити до пет стотина грла месечно. Исто тако су и неки извозници из Зетске бановине појединачним дозволама слали нешто стоке за Албанију. Наравно, све је то било намењено за исхрану италијанских трупа. Поред стоке стизало је из југословенских лука и грађевинско дрво и цемент — наравно за изградњу касарни, мостова, барака.

Економске тешкоће и ратна затегнутост изазивали су међутим све веће незадовољство у Албанији. Несигурност је расла.

⁶³ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 11, 232 Ар, II, 3130. Извештај генералног конзула из Скадра од 25. III 1940.

⁶⁴ Исто, 7223. Извештај генералног конзула из Тиране од 18. VII 1940.

Почетком августа одиграло се неколико чарки између одметника и италијанских потерних одељења код места Бурела. Албанска влада је имала све мање власти: министар Суљчо-бег није успео да ослободи из фашистичке интернације неке своје најближе рођаке. За фашизам су били само плаћеници, лица корумпирана и купљена, присталице фашистичке странке и милиција. Ова милиција се показала као врло непоуздана: милиција из области Скадра, Кукуса, Миридитије била је послана на грчку границу и оданде је морала бити повучена; по повратку је већи део пуштен кућама. Када су радници скадарске фабрике цемента протествовали због ниских надница, вршена су хапшења у септембру: мешовите албанско-италијанске патроле претраживале су куће, тражећи оружје. У области Мат, Љури, сукоби су били стални.

Овакво стање је погодноло успону одметништва. Иако су многи одметници одлазили у гору због крвне освете, у ратним приликама и тешкоћама ова појава је добијала политички значај. Почетком октобра на северу је већ било преко две стотине оваквих одметника.

На првом Пољопривредном конгресу у Тирани, 15—19. септембра, присутни су закључили да је стање албанске пољопривреде жалосно; заосталост се сада уопште није могла превазилазити.⁶⁵ Ипак је јесења берба кукуруза била боља него прошлогодишња, што је олакшало ситуацију. Поред тога, италијанске власти су поделиле нешто пшенице за сетву.⁶⁶

Фашистички напад на Грчку. — Иако у августу фашизам није извео напад из Албаније против Грчке, војне припреме су настављене. У Драчу су искрцавани понтони, камиони, храна, пшеница, за магацине. Сва је пажња била посвећена југу. На северу је мост на Дриму код Кукуса чак миниран, јер се није више мислило на офанзиву на овом сектору. Ипак је у октобру изведено неколико качачких упада, нарочито у другој недељи октобра. Качаци су се чаркали са граничарима и проносили гласове да фашизам помаже Косовски комитет.⁶⁷

У октобру 1940. Цинцармарковић је мађарском посланику говорио да ће се Грчка са својих пола милиона војника, подржаних великом енглеском флотом, успешно одупрети најезди фашистичке војске. Мусолинију треба бар толико војника, а како ће их снабдевати преко мора? Сви су били скептични према будућим фашистичким плановима, поготову што се знало да у Албанији има само 200.000 италијанских војника.⁶⁸ Међутим, верујући да

⁶⁵ Исто, 9057. Извештај генералног конзула из Тиране од 20. IX 1940.

⁶⁶ Исто, 10348, 11216. Извештај генералног конзула из Скадра од 29. X и генералног конзула из Тиране од 6. XII 1940.

⁶⁷ АВИИ, Поп. 17, к. 22, 11/3.

⁶⁸ OL, Küm, 16, 5932, 5995. Извештаји мађарског посланика из Београда од 18. X и 29. X 1940. Мађарски војни изасланик је 18. октобра 1940. јављао да ће фашистички напад на Грчку уследити кроз неколико дана (OL, Küm, 23/1, 6002).

ће поход на Грчку бити лак, да ће свуда албанска мањина стати уз фашистичке трупе, Мусолини је крајем октобра наредио да отпочне офанзива из Албаније. У Риму су веровали да ће албанске масе радо прихватити овај рат и да ће албанска мањина у Грчку подићи устанак у корист фашизма.

„Блканска земља Грчка дошла је под удар империјалиста Рима и Берлина“, писао је тада „Срп и чекић“.⁶⁹ Али већ после недељу дана је фашистичка офанзива заустављена и грчке трупе су стале да потискују непријатеља из своје земље. Фашистички пораз је убрзо изазвао највеће узбуђење у Албанији.

По наређењу фашиста, поглавар албанске православне цркве морао је да одржи говор на радију, како би се зауставио пораст антифашистичког расположења. Он је уверавао да су „Грци изазвали Италију, и да гину за рачун Енглеске“. Али када је у префектури скадарској 23. новембра одржан збор истакнутих Скадрана, на коме је донета одлука да се у Рим пошаље телеграм лун израза лојалности, ипак је изостављен предложени пасус да је албански народ „спреман да и крвљу допринесе италијанској победи“. Окупационе власти су у низу области увеле опсадно стање (ово није важило у области Скадар, Кукус, Пишкопеја). Власти су завеле контролу кретања путника, наредиле опште замрачивање, ставиле „сумњиве“ под полицијски надзор.

Ратни пожар је захватио Балкан. Када је италијански посланик у Атини Граци напустио Грчку и стигао у Ђевђелију, дочекао га је овде италијански конзул из Скопља са вешћу да су фашистички бомбардери тога дана напали Битољ. Данима се у Риму то ипак демантовало; чак је фашистичка штампа уверавала да је напад дело енглеских бомбардера. Битољ је надлетан и 15. новембра, а после два дана су страни авиони били у области Кичева; у децембру су грчки авиони летели над Битољем.⁷⁰ Фашистичке трупе су се повлачиле, а грчке јединице су продирале у Албанију. Над целом земљом наднели су се облаци рата и смрти. Новинари су на југословенско-албанској граници запажали како дивље звериње бежи са запада, што даље од ужаса рата.⁷¹

Бивши албански посланик у Атини дао је изјаву о заједничкој грчко-албанској борби против фашистичког угњетача. Од неког покрета албанске мањине у Грчкој није било ништа, а албанске јединице из фашистичке армије прелазиле су на грчку страну или напуштале фронт. Грчке трупе заузеле су Корчу.⁷²

Албански устанак. — Фашистички пораз довео је у колебање чак и ноторне италofile. Масе су све гласније изражавале

⁶⁹ Dokumenti historije KPH: Srp i čekić, 1940—41, Zagreb 1951, 90.

⁷⁰ Политика, 15. XII 1940.

⁷¹ Политика, 22. XII 1940.

⁷² Филијала грчке Народне банке, отворена у освојеној Корчи, није примала албанске франке (ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 11, 232 Ар, II, 11676. Извештај генералног конзула из Корче од 18. XII 1940).

своје опште неповерење у фашистички режим. „Свуда се врше хапшења“, бележили су југословенски представници. „Против-италијанска акција се манифестовала у оружаним сукобима и ширењем летака против Италије.“ „Одметници“ су пуцали на транспорт италијанских радника који је ишао ка Скадру. У Миридитији су се одигравали сукоби између одметника и жандармерије; слично је било и око Кроје. Особито је нерасположење према окупатору било међу муслиманима и православнима. „Још један јачи ударац ближе центру земље могао би имати тежих последица, које би се евентуално манифестовале у оружаном отпору“, сматрао је југословенски генерални конзул. У земљи се знало да на фронту албанске трупе одлазе са фронта, да се милиција предаје и прелази на другу страну. После тога из области Скадра албански резервисти нису више ни позивани; део регуларних трупа је као непоуздан просто распуштен.

Југословенски војни обвезници албанске народности са Косова, позвани током новембра, одазивали су се позивима: фашистичка пропаганда није имала никакво дејство.⁷³ Током децембра су се у Албанији појавиле веће групе партизана, који су се са оружјем у руци борили против окупатора.⁷⁴ По рачуну генералног конзула, било је најмање четири стотине „одметника“.

Извјештај југословенског генералштаба за 2—9. децембра 1940. бележи је револуционарно расположење у Албанији и почетак оружаних сукоба. Извјештај за период 10—16. децембра констатовало је да се Албанија налази уочи побуне.⁷⁵ Ово су користили и неки албански емигранти који су живели у Југославији: Гани-бег Црноглавић је окупљао своје присталице и очекивао могућност за прелазак у Албанију (што су југословенске власти спречиле).

Мађарска влада је преузела бригу о италијанским интересима у Грчкој и током децембра 1940 — јануара 1941. у пештанским кулоарима се причало да су се италијанско-мађарски односи svelи на преклињање италијанских грађана да им мађарско посланство у Атини пронађе синове у заробљеничким логорима. После нешто више од месец дана ратовања било је преко осам хиљада италијанских заробљеника.⁷⁶ Ови крупни фашистички неуспеси силно су охрабрили југословенску владу. Свако је сада говорио да је лако одбранити се од Мусолинија.⁷⁷ Када је италијански посланик Мамели посетио Загреб, да покаже да италијански ин-

⁷³ АВИИ, Поп. 17, к. 22, 49/3.

⁷⁴ АВИИ, Поп. 17, к. 27 а, 8/10, 11/8.

⁷⁵ АВИИ, Поп. 17, к. 27 а, 7/8—1.

⁷⁶ OL, Küm, 23/7, 6852. Извештај мађарског посланика из Атине од 4. XII 1940.

⁷⁷ OL, Küm, 16/27, 6659. Извештај мађарског посланика из Београда од 22. XI 1940.

тереси и даље остају на снази, дочекан је скоро подсмешљиво и са пуно ироније: нико се више није плашио дучеа.⁷⁸

После пораза у Грчкој фашизам је у децембру 1940. доживео пораз и у северној Африци, а ратна морнарица доживела је најтеже губитке. После шест месеци рата фашистичка Италија је у ствари испала из редова великих сила. Албанија се налазила пред устанком. Овај неочекивани општи пораз италијанског фашизма силно је охрабрио београдску владу и она се одупрла свим италијанским захтевима и претњама. Мусолини је, наиме, покушавао да добије немачку подршку за своје тешкоће, па је молио да му немачка војска стави неколико хиљада камиона на располагање и преко Југославије их упути за Скадар.⁷⁹ То је одбијено у Берлину, али и у Београду. Југословенска влада је одбила чак и да пропусти двеста италијанских камиона, који су имали да у Сушаку натоваре већ купљени грађевински материјал и превезу робу к Албанији.⁸⁰

Италијански војници у Албанији били су слабо снабдевени, многи су носили цокуле са ђоном од хартије; а када су у Либију упућени сви тешки тенкови, било их је свега око седамдесет!⁸¹ Последњег дана 1940. године једна грчка подморница је код Бара потопила један италијански брод, а 31. јануара 1941. једна енглеска подморница је артиљериском ватром између Ластова и Корчуле потопила један италијански брод; један други италијански брод нападнут је код Петровца на мору.⁸² Један италијански авион се присилно спустио код Бара. Европска штампа је писала да се фашизам љуља и да предстоји његов слом. Зато се Хитлер морао умешати; послао је авионе у помоћ Италији и убрзао припреме за немачки јуриш на Балкан. Група немачких пилота стигла је и у Албанију и 29. јануара 1941. примљена код председника албанске владе.

Ђано је био побеђен. Он је у јануару 1941. саопштавао југословенском посланику да фашизам нема никаквих територијалних захтева према Југославији. Запитан да ли је могуће да се то односи и на Далмацију, Ђано је уверавао да су сви такви захтеви — ствар прошлости. А југословенска противавионска артиљерија је сада, 23. фебруара 1941, срушила један италијански авион код Струге, а други су морали слетети код Мостара и Метковића.

⁷⁸ OL, Küm, 16/27, 6941, 7008. Извештај мађарског посланика из Београда од 5. XII и мађарског конзула из Загреб од 29. XI 1940.

⁷⁹ H. Greiner, *Die Oberste wehrmachtführung*, 1939—43, Wiesbaden 1951, 195; Halder, *Kriegstagebuch*, II, 191, 192; Enno von Rintelen, *Mussolini als Bundesgenosse*, Tübingen—Stuttgart 1951, 119.

⁸⁰ ДАСИП, КТО, 1940, Ф. 8, 228 Ар, I, 10992. Извештај КТО из Београда од 4. XII 1940.

⁸¹ S. Carmine, *Quando ero capo della polizia, 1940—1943*, Roma 1946, 97; P. Badoglio, *L'Italia nella seconda guerra mondiale*, Milano 1946, 58.

⁸² ДАСИП, ЛП, 1941, I, I—11, 154. Цинцармарковићев извештај из Београда од 13. II 1941. Уп. Политика 1. I, 2. II, 4. II, 5. II, 12. II 1941.

Фашизам је страховито појачавао своје трупе у Албанији, не би ли зауставио грчку офанзиву и албански ослободилачки покрет. У децембру 1940. било је у Албанији око 278.000 италијанских војника, почетком јануара 1941. око 300.000, крајем јануара 365.000, крајем фебруара 413.000. Тада је у Албанији било не мање од 23 италијанске дивизије. До 10. марта 1941. фашистичке снаге су се попеле на 472.000 људи у 26 дивизија! Па ипак, фашизам није постигао никакав успех.

*

Фашизам је тако на почетку другог светског рата, од окупације Албаније па до немачког напада на Југославију, спроводио не само политику колонизације и угњетавања албанског народа, него је настојао да од Албаније створи упориште за напад против Грчке и Југославије. Зато је ишао за тим да развије шовинистичко-иредентистичке тенденције у Албанији и да завади балканске народе међу собом. Фашизам је 1939—41. не само угњетавао албански народ него и спроводио акцију за заоштравање односа на албанско-југословенској граници.

Вук Винавер